

Національний комунізм та його вплив на політичну організацію суспільства

Володимир Кафарський,
кандидат філософських наук,
народний депутат України III і IV скликань

Ідейно-політичні засади українського національного комунізму закладалися в середині XIX століття. В тогочасній суспільно-політичній думці викристалізувалося бачення українців як народності без власних панівних верств, а національне визволення пов'язувалося з розумінням необхідності створення своїх владно-політичних структур. Зауважимо, що парадокс української суспільно-політичної думки загалом зводився до того, що її творці намагалися вирішувати політичні проблеми у безструктурному просторі, покладаючись не на свідому організацію, а на самоорганізацію суспільства. Від М. Костомарова через всю народницьку традицію аж до початків соціал-демократії (комунізму) українська суспільно-політична думка мала виразну нехіть до ідеї побудови державницьких структур. Це закономірно: відчуваючи на собі тиск імперських держав та ідеалізуючи козацький устрій, українські мислителі намагалися створити альтернативний тип організації суспільства - бездержавний, трактуючи державу як „знаряддя експлуатації” (С. Подолінський, М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Грушевський). Отже, слід мати на увазі, що реально перший етап націонал-комунізму починається там, де українські комуністи усвідомили потребу а навіть необхідність повноцінного функціонування власних партійних структур (УСДРП).

У політичному житті націонал-комунізм заявляє про себе після 1910 року стараннями Л. Юркевича [1] (псевдонім Рибалка) та Д. Донцова (праці до 1917 року) [2, с. 421 – 423]. Вони розпочинають полеміку з В. Леніним стосовно національного питання. Суть її зводилася до можливості організації Української соціал-демократичної партії як самостійної політичної структури.

Справа в тому, що з численних праць В. Леніна про національне питання

можна зробити висновок, що більшовики засуджують будь-які форми національної дискримінації, визнають рівноправність націй, вважають право нації на самовизначення та утворення власної держави невід'ємним [3]. Закономірно, що частина українських комуністів мала намір скористатися цим „правом нації на самовизначення”. Звідси й починається конфлікт. Декларовані права блокуються в зародку, насамперед категоричним невизнанням УСДРП. Російська соціал-демократія намагається нівелювати окрему національну структуру та повністю поглинути її. Зрозуміло, що така позиція викликає протест. Якщо Д. Донцов (він на той час був членом УСДРП) зосереджує увагу на питанні національної дискримінації з боку російської соціал-демократії, то Л. Юркевич доводить, що В. Ленін, „проголошуючи ідею самостійництва”, насправді декларує ілюзію, а будь-які спроби української партійної самоорганізації заперечує і навіть знищує [4, с. 421 – 423].

Можна сказати, що на першому етапі (1910 - 1917 роки) в системі цінностей українських націонал-комуністів відбувається перехід від ідеї всеоб'ємної „соціалістичної справедливості” до ідеї „Україна соціалістична”. Тоді ще не було теоретичних розробок, які б стосувалися державного апарату чи навіть загальних принципів організації суспільства. Але з'являється головне: розуміння необхідності формування власних політичних структур і того, що у боротьбі з бездержавністю єдиною функціональною побудовою може бути політична партія.

Другий етап розвитку українського націонал-комунізму триває від 1917 до кінця 1930-х років.

Революційні події 1917 року послужили важливим каталізатором процесу перетворення ідеології українського соціалізму на український комунізм. Дж. Мейс щодо цього зауважує, що „...в Україні відбувалася боротьба між російськими і українськими революціонерами за владу над країною, яку як російські „міські” революціонери, так і українські „селянські” мали власні підстави вважати своєю” [5]. Але на цьому етапі відбувається процес творення радянської держави, який вимагає організації уже не просто партійного, а суспільного життя. Перебуваючи в руслі всезагального радянського становлення, українські націонал-комуністи насамперед звертають увагу на організацію культурно-освітнього та наукового життя. Інша важлива ділянка – функціонування управлінських, силових та армійських структур.

З цього питання дискусію з В. Леніним ведуть В. Шахрай та С. Мазлах. В полеміці вони стверджують, що В. Ленін забув ті красиві слова (мається на увазі декларація про право націй на самовизначення, про право вільного розвитку мови тощо), які промовляв вчора (перед революцією), але реальність така, що руйнуються будь-які спроби незалежного функціонування українського державно-політичного організму. Натомість в Україні штучно запроваджуються політичні інститути Російської

Федерації [6]. Підстав для таких тверджень було більше ніж досить.

Радянський уряд на чолі з Г. П'ятаковим (першим секретарем ЦК КП(б)У) та Х. Раковським (головою Раднаркому) абсолютно не зважав на місцеві потреби та логіку українського національного і селянського рухів. Це викликало сильний спротив українського селянства, яке було до краю обурене постійними реквізиціями. Про динаміку розвитку селянських повстань проти більшовиків свідчить Х. Раковський. За його даними, у квітні 1919 року в Україні було 93 бунти, а з 1 до 19 липня 1919 року – вже 207 [7]. Характеризуючи радянську владу в Україні, В. Шахрай критикує її за більшовицький шовінізм, який вона проявляла у своїй політиці по відношенню до українського населення, при цьому підкреслює, що розбіжності між радянським урядом на чолі з Г. П'ятаковим і місцевими радами не були продуктом особистих амбіцій, а результатом фундаментальних відмінностей у баченні шляхів вирішення українського питання [8]. В. Шахрай і С. Мазлах були переконані, що революція в Україні була одночасно і соціальною, і національною, в якій ідеї соціального та національного визволення невіддільні, і що соціалістичний лад на їх батьківщині зможе забезпечити тільки цілком „незалежна Українська Радянська Республіка” [6, с. 115]. На їх переконання, більшовикам потрібно було здійснити заходи, спрямовані на вирішення проблем, які породили неросійські національні рухи, інакше соціалістичні ідеї залишаться порожніми словами.

Отже, суспільний ідеал з абстрактної ідеї соціалізму поступово трансформується в ідею національного соціуму, внутрішньо організованого за законами соціальної справедливості. Визріває розуміння потреби не просто партійної самоорганізації, а структурної розбудови всього суспільства, яку українські комуністи намагаються довести до логічного завершення. В Таганрозі (1918 рік) відбулася нарада стосовно перспектив пролетарської революції в Україні. Після палких дискусій було запропоновано два проекти резолюцій. „Створити автономну партію зі своїм Центральним Комітетом та своїми з'їздами, але який підлягає загальному Центральному Комітету і з'їздам Російської комуністичної партії” (Є. Квірінг). „Створити самостійну комуністичну партію, яка має свій центральний комітет і свої партійні з'їзди та зв'язана із Російською комуністичною партією через міжнародну комісію (III Інтернаціонал)” (М. Скрипник та інші) [9, с. 87].

Поіменне голосування показало: за пропозицію М. Скрипника висловилося 35, а проти – 21, утримався – 1 [9, с. 87]. Стає очевидним, що прагнення створити самостійну партію, а пізніше й суспільну структуру було доволі суттєвим, а бажання проводити свою політику через III Інтернаціонал тотожне маніфестуванню себе як рівноправного гравця на міжнародній арені. На жаль, негласна постанова ЦК трактувала офіційний український ЦК лише в межах повноважень обласного центру. Під цим

„негласним” тиском „самостійницьку” постанову було знято й ухвалено рішення про входження в Російську компартію та підпорядкування ЦК РКП [9, с. 87].

В цих умовах частина українських більшовиків, зважаючи на складність національної ситуації в Україні, намагається поєднати ідеологію більшовизму з ідеями українського національного руху, що переросло у формування ідеології побудови соціалізму з українською специфікою, де поряд з ідеологією класової боротьби і диктатури пролетаріату виступала ідея національного визволення і реалізації права нації на самовизначення аж до відокремлення.

З-поміж інших республік, які увійшли до складу СРСР, в національному питанні Україна була найбільш небезпечною для правлячої більшовицької верхівки. Навіть після повалення національних урядів і збройного винищення антибільшовицьких повстанських загонів на її території внутрішньополітична ситуація залишалася складною. У постанові жовтневого пленуму 1922 року ЦК КП(б)У визнавав, що після „поразки у відкритому бою з пролетаріатом і сільською біднотою України, українська контрреволюція поступово захоплює в свої руки всі види української школи. Ті ж самі елементи, особливо вчителі, стають на чолі руху за так звану автокефальну українську церкву і під приводом боротьби з Російською православною церквою створюється друга націоналістична цитадель. Паралельно з цим множаться дрібнобуржуазні, націоналістичні куркульські „Просвіти” - вогнища національного цькування. Четверта цитадель, в якій організується українська дрібнобуржуазна стихія, це всі види кооперації” [10, с. 11 – 12]. Звідси робиться висновок, що „...українська контрреволюція веде підкоп під диктатуру пролетаріату і селянства і під Комуністичну партію” [10, с. 11 – 12], а в постанові Пленуму ЦК КП(б)У від 6 лютого 1922 року висловлюється стурбованість керівництва КП(б)У щодо цього, зокрема констатується, що „українська контрреволюція намагалася оволодіти життям країни” [10, с. 29].

Більшовики змушені були визнати, що їх партія, навіть отримавши перемогу у громадянській війні, не користується реальним авторитетом і підтримкою переважної більшості українського населення. В. Затонський писав, що „пролетаріат та його партія в Україні зробили безперечну помилку... не зваживши ролі національного питання на Україні...” [11, с. 12]. Нехтування національним питанням, на його думку, призвело до того, що селянські маси залишалися під впливом українських національних партій [11, с. 12].

Партійне керівництво здійснює спробу реформувати КП(б)У, надавши їй більш національної спрямованості. Справа в тім, що на 1921 рік українці в КП(б)У становили лише 19 %. Основна ж маса її членів була російськомовною, при цьому вона, як зазначає М. Шкандрій, „агресивно

реагувала на будь-які поступки партії на користь україномовної меншості партії” [12, с. 31].

З метою посилити вплив КП(б)У на українське суспільство більшовицьке керівництво прийняло рішення про залучення до КП(б)У представників лівих українських політичних партій.

Входження боротьбистів до КП(б)У значно вплинуло на зростання її авторитету серед українців, адже серед них були не лише партійні особи, які поряд із сповіданням ідеології класової боротьби і диктатури пролетаріату виступали за продовження української соціалістичної революції, але й відомі громадські діячі, які були близькі українським масам, особливо бідноті, – О. Шумський, В. Еллан-Блакитний, Ю. Лапчинський, П. Любченко та інші. Вони, як пише М. Шкандрій, були „інтелектуалами до кісток”, мали авторитет у масах і вважали себе законними представниками цілої української нації [12, с. 31]. І саме вони вступили в ідеологічну дискусію з проросійськи налаштованими однопартійцями, що, зрештою, призвело до того, що вже на 1921 рік КП(б)У розкололася на дві групи: російську, оплотом якої були російські або зрусифіковані робітники, та українську, яка спиралася переважно на селянина-бідняка, україномовний пролетаріат та частину україномовної інтелігенції, що стояла на ліворадикальних позиціях. В ході партійної дискусії в КП(б)У колишні боротьбисти (О. Шумський, В. Еллан-Блакитний) доводили, що „КП(б)У не зв’язана з українським народом”, що вона „наводнена прийшлими із Росії міщанськими елементами”, які не розуміють української специфіки [13, с. 298].

Фактично на початок 1920-х років в КП(б)У завдяки боротьбистам сформувався організаційне ядро українського національного комунізму, яке в ході „українізації” суттєво вплинуло не лише на українське національне відродження, але й на діяльність державно-правової системи УСРР.

Під тиском націонал-комуністів більшовики були змушені піти на тимчасовий компроміс у вирішенні „національного питання” в СРСР і проголосити політику „коренізації”, яка, незважаючи на ідейно-політичну специфіку її проведення, для більшості республік СРСР означала, перш за все, „дерусифікацію” [14]. В рамках „дерусифікації” передбачалася їх індустріалізація, а отже й необхідність підготовки кадрів інженерно-технічної, наукової і творчої інтелігенції з представників корінних національностей, що вимагало розвитку освіти рідною мовою, видавничої справи тощо.

В партійному житті посилилась боротьба як з російським шовінізмом, так і з місцевим націоналізмом. Однак, на відміну від років „військового комунізму”, головний акцент був зроблений на боротьбі з великодержавним (російським) шовінізмом. Так, М. Фрунзе на VII конференції КП(б)У, яка відбувалася 4 - 10 квітня 1923 року в Харкові,

заявив, що ЦК ВКП(б) кровно зацікавлений в „коренізації” України і висунув вимогу, щоби КП(б)У розпочала цю політику з „українізації” міського пролетаріату, державного апарату, шкіл і самої партійної організації. При цьому промовець піддав гострій критиці члена ЦК КП(б)У Д. Лебеда за його теорію боротьби двох культур – „пролетарської російської” та „мужицької української” [15]. Д. Лебеда було усунуто з посади секретаря ЦК КП(б)У, що розцінювалося як перемога політики „українізації” над шовіністичними і антиукраїнськими силами у КП(б)У [16]. „РКП(б), – писав І. Майстренко, – ...намічала конкретні заходи до здійснення фактичної рівності націй. Проте ці заходи були зовсім недостатні. Здійснюючи вказівки хворого Леніна про федеративний принцип побудови СРСР, Сталін домігся схвалення на XII з’їзді партії засудженої Леніним концепції автономізації, згідно з якою СРСР формально був проголошений Союзом рівних республік, а фактично були ухвалені постанови, що робили панівною в СРСР Російську Федерацію” [17, с. 255].

В КП(б)У не припиняється дискусія стосовно темпів проведення „українізації”. В ході дискусії утворилося три течії. Першу очолили О. Шумський і М. Хвильовий. До цієї течії увійшла значна частина українських культурних діячів, які намагалися в найкоротші терміни здійснити українізацію державного апарату УСРР, дерусифікувати пролетаріат східних районів України та переорієнтувати на європейські культурні стандарти. Позиція цієї групи була викладена в заклик М. Хвильового „Геть від Москви!” [18, с. 255].

До другої течії належали представники російського крила, які ігнорували „українізацію” та намагалися перетворити її на суто формальну справу статистичних звітів перед московським центром. Позицію її репрезентували Ю. Ларін, М. Лобанов та інші [12, с. 167].

Третя являла собою компроміс між двома попередніми. Її представники (М. Скрипник, В. Чубар, Г. Петровський, В. Затонський) виступали за поступове просування українізації і водночас різко виступали проти „націоналістичних і шовіністичних перегибів в проведенні „українізації” [12, с. 167].

Зрештою, у проведенні „українізації” партійне керівництво України на перший план висувало формальні показники. Свідченням цього може служити „Звіт про роботу „українізації”, затверджений бюро Київського окружного партійного комітету 1 червня 1926 року. В ньому зазначалося, що лише за один рік на території Київської губернії було українізовано 25 % шкіл політграмоти у місті та 41 % на селі. Наклади партійних видань зросли за рік майже у 3,5 - 4 рази; зокрема, наклад журналу-газети „Більшовиченята”, який виходив для українських піонерів, зріс з 1700 примірників (у серпні 1925 року) до 8000 (у лютому 1926 року) [10, с. 72 – 73]. До цього слід додати й поспішне переведення на українську мову

діловодства в радянських державних установах, що часто супроводжувалося адміністративними погрозами та звільненням з роботи. Протягом року „за небажання оволодіти українською мовою” з 10 центральних парткомітетів України було звільнено 63 працівників [19, с. 154].

Звичайно, така практика „українізації” викликала спротив значної частини працівників радянських і партійних органів, що негативно вплинуло на реальний стан справ. З іншого боку, уповільнення темпів „українізації” серед членів партії посилювало протест та звинувачення в російському шовінізмі і саботажі. Це, в свою чергу, призвело до загострення боротьби всередині КП(б)У, яку керівництво партії намагалося знівельовати [15, с. 189]. Виступаючи з доповіддю на квітневому Пленумі ЦК КП(б)У (1925 рік), О. Шумський висловив важливу для розуміння „українізації” думку: „Тут з самого початку необхідно зробити застереження, що в поняття „українізація” вкладається вивчення української мови і культури, а не перетворення будь-кого в українську національність. Я це говорю тому, що мені неодноразово доводилося стикатися з таким безглуздим трактуванням „українізації” [20].

В той же час група членів ЦК КП(б)У на чолі з О. Шумським почала вимагати зняття Е. Квірінга з посади першого секретаря ЦК. Керівництво ЦК ВКП(б) бачило, що боротьба всередині КП(б)У набирає загрозливих форм і задовольнило вимогу українських комуністів. У травні 1925 року замість Е. Квірінга першим секретарем ЦК КП(б)У було призначено Л. Кагановича. За задумом Й. Сталіна, Л. Каганович мав очолити КП(б)У і таким чином спрямувати процес національно-культурного відродження в русло сталінської національної політики [19, с. 254].

Не дивно, що між О. Шумським і Л. Кагановичем виникли серйозні розбіжності щодо процесу українізації. Незабаром розбіжності переросли у відкритий конфлікт, який завершився зняттям О. Шумського з посади.

М. Скрипник, який заступив на посаді О. Шумського, розглядав „українізацію” як процес, що був „ні більш, ні менш, діяльністю партії та керованою нею радянської влади для того, щоб... пригнічений і подавлений український народ - трудящі маси, організувати в робітничо-селянську державність, і тим самим вивести з попереднього колоніального становища і розвинути культуру, підняти її й далі рухати шляхом соціалістичного будівництва” [21].

Незважаючи на внутрішні суперечності, процес „українізації” набув загальнонаціонального характеру: утворюється нова українська державно-партійна, господарська та культурна еліта. Її кістяк складали комуністи, які були близькі до українського селянства, вільно володіли українською мовою. Яскравими представниками цієї генерації були О. Шумський, В. Еллан-Блакитний, Г. Гринько, Я. Хвиля, П. Любченко, М. Яворський та інші. Значна частина української національної інтелігенції,

як, наприклад, Ю. Тютюник, М. Грушевський, П. Юркевич, повернулися з еміграції.

„Українізація”, що запроваджувалася згори як вимушений тактичний хід більшовиків з метою „зближення” з українським народом, а відповідно і для збереження радянської влади в Україні, зустрілася, за словами В. Голубничого, „з буйним процесом українського національного ренесансу, що йшов знизу вгору” [22, с. 46]. Вона викликала серйозні зміни в національній структурі суспільства. Розвиток україномовної інфраструктури (школи, інститути, преса, театри) зупинив процес русифікації населення у великих містах Сходу і Півдня України. Внаслідок індустріалізації міста поповнювалися вихідцями з села, яке було і залишалось носієм української ідентичності. За 1923 - 1933 роки частка українців зросла у Харкові з 38 до 50 %, у Луганську – з 7 до 31 %, у Дніпропетровську – з 16 до 48 %, у Запоріжжі – з 28 до 56 %. Вперше українці становили більше половини робітничого класу (55 % 1926 року), що дало можливість розвивати українське шкільництво. Наприкінці 1920-х років 97 % українських дітей навчалися рідною мовою.

„Українізація” тривала до початку 1930-х років. Щодо цього галицький громадсько-політичний діяч Д. Левицький у одній зі своїх статей писав: „Ані Ленін, приєднаний до великодержавницьких „завітів” Катерини й Петра Великого, ані Анфельд-Зінов’єв як голова московського комуністичного Інтернаціоналу, ані суто російська комуністична партія більшовиків України не заініціювала зміни курсу внутрішньої національної політики заради гарних очей України. Вони були примушені зробити це, а примусила їх до цього сила національної свідомості українських мас. Боротися з тією національною течією не було в пануючій більшовицькій верстві сили: раді не раді, вони почали плисти за тією течією, та вони настільки розумні, що, річ ясна, і цей свій вимушений патетичний хід використовують для своїх цілей” [23].

Ще один аспект функціонування українського націонал-комунізму – діяльність Комуністичної партії Західної України (КПЗУ). Соціал-демократичні та ліворадикальні ідеї на початку ХХ століття були досить поширені в Галичині. На західноукраїнських землях соціал-демократи діяли разом з поляками, але вони поступово відходять від спільних партійних структур і формують власні.

З колишніх соціал-демократів в грудні 1918 року в Станіславові було утворено опозиційну до ЗУНР організацію – Селянсько-робітничий союз (СРС), яка стала підґрунтям для створення КПЗУ. В програмі організації зазначалося: „Селянсько-Робітничий Союз є політичною організацією, що має перетворити дотеперішній капітало-бюрократичний лад на лад соціалістичний і тим знищити станові привілеї, політичний, національний і релігійний гніт та економічну експлуатацію” [24, с. 1]. Тут домінували пробільшовицькі настрої, заклики до соціалістичної революції,

засуджувалися намагання українського уряду укласти дипломатичні зв'язки з „буржуазною” Антантою [25, с. 122 – 125]. З цієї нагоди В. Пачовський [26] писав: „Большевицька потопа не вдіє нічого Західній Україні, бо голий розбою не боїться і нехай дріжать перед цею потопою Польща і ціла Антанта... Нам не залишається нічого іншого, як вступити в цей рух і ним керувати так, щоб він нам найменше шкодив” [27].

1919 року в Станіславові відбувається конференція комуністичних груп і проголошується створення Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ). До складу Центрального комітету партії увійшли О. Васильків [28] (Крілик), Р. Турянський, Р. Роздольський, М. Заячківський. Пізніше більшість з них стали провідними членами КПЗУ. КПСГ вела активну діяльність проти уряду Західноукраїнської Народної Республіки і навіть намагалася вчинити збройне повстання і проголосити Галицьку соціалістичну республіку [29, с. 357 – 359]. Незважаючи на це, Комінтерн вимагає від КПСГ увійти до складу Комуністичної робітничої партії Польщі, чому активно протидіє група О. Васильківа. 1921 року в Москві між КП(б)У (яка фактично контролювала КПСГ) та КРПП було підписано угоду про входження КПСГ до складу польської партії.

1922 року прихильники О. Васильківа вирішили бойкотувати вибори до польського сейму, за що їх звинуватили у співробітництві з еміграційним урядом ЗУНР на чолі з Є. Петрушевичем. Враховуючи позицію західноукраїнських комуністів, КРПП була змушена визнати на своєму з'їзді (1923 р.), що в разі перемоги соціалістичної революції в Польщі Східна Галичина возз'єднається з Радянською Україною. Комуністичну партію Східної Галичини було перейменовано на Комуністичну партію Західної України (КПЗУ), діяльність якої поширювалась на територію Волині, Полісся, Підляшшя і Холмщини. Отже, групі на чолі з О. Васильковим, К. Максимовичем [30] і Р. Турянським [31] вдалося захистити широку автономію КПЗУ, що дало змогу проводити свої конференції та з'їзди (1921, 1925, 1928, 1934 рр.), обирати Центральный комітет та мати представництво в Комінтерні. Виразна автономізація КПЗУ привела до того, що до її складу увійшла численна фракція Української соціал-демократичної партії на чолі з А. Чернецьким і М. Парфеновичем.

Більшовики такі дії КПЗУ оцінили негативно. Тодішній керівник Комінтерну Г. Зінов'єв вважав, що возз'єднання Західної і Радянської України не актуальне, слід сприяти соціалістичній революції в країнах Західної Європи [29, с. 361 – 362]. Але керівники КПЗУ мали свою точку зору на цей процес. 1923 року в підконтрольному КПЗУ журналі „Нова культура” друкується праця С. Літнього „Маркс і Енгельс про національне питання”, в якій акцентується увага на тому, що інтернаціональний рух пролетаріату можливий лише між самостійними націями [32, с. 240 – 241]. Більше того, КПЗУ намагалася провадити самостійну міжнародну

політичну діяльність. Вона, зокрема, підтримує радянських однодумців (О. Шумського) в Комінтерні.

Така поведінка не узгоджувалася з домінуючою тоталітарною доктриною СРСР. 1928 року за вказівкою Й. Сталіна і Л. Кагановича в Гданську на партійній нараді ЦК КРПП було піддано різкій критиці О. Васильківа та К. Максимовича, які „пройшли блискавичну еволюцію від комунізму до націоналізму, вступаючи на шлях відкритої боротьби з СРСР та Радянською владою” [29, с. 366]. ЦК КПЗУ було розпущено, а групу О. Васильківа – Р. Турянського виключили з партії. В пошуках справедливості вони звертаються до Виконавчого комітету Комуністичного Інтернаціоналу, але це звернення залишилось без уваги. 1928 року III з'їзд КПЗУ, що відбувся в Харкові, обрав М. Заячківського головою організації [29, с. 267 – 268].

Згодом діячів КПЗУ, які перебували на території УРСР, було знищено (Р. Турянського, К. Максимовича, С. Рудика, А. Крушельницького з родиною) [33]. Не минула репресивна машина і новий склад ЦК КПЗУ. М. Заячківський та Г. Іваненко були арештовані 1933 року і звинувачені як „агенти” ОУН. Арешти тривали і 1934 року. На IV з'їзді західноукраїнських комуністів довелося формувати новий Центральний комітет. Але і цей склад ЦК КПЗУ (М. Ірчан, М. Баран, В. Корбутяк) був арештований у 1937 – 1938 роках [29, с. 369 – 370]. Розвал КПЗУ завершився 1938 року, коли було ліквідовано Комуністичну партію Польщі. 1939 року більшість членів КПЗУ було арештовано і знищено.

Підсумовуючи, можна сказати, що КПЗУ брала активну участь у формуванні політичної системи українського суспільства. Не маючи змоги безпосередньо впливати на організацію господарського життя, західноукраїнські комуністи зосереджуються на партійній роботі, підтримують українських націонал-комуністів, захищають власну автономну організаційну структуру в стосунках з польськими комуністами, а в Комінтерні взаємодіють з комуністичними партіями інших країн. Врешті, ЦК КПЗУ була однією з небагатьох структур, що намагалася протистояти тиску партійного диктату СРСР і захистити свою позицію через структури Комінтерну.

Отже, для українських і, тим більше, для західноукраїнських комуністів характерними були дещо інші ідеали, і, нехай вслід за І. Франком [34, с. 14], їх можна назвати „економічним фаталістичним оптимізмом”, суть їх дещо відмінна від захоплення диктатурою і насильством. На жаль, ці прекраснодушні утопії перекриваються „конструктивно-практичними” ідеями, які задля втілення комуністичного ідеалу в життя передбачають: боротьбу між класами та знищення класу експлуататорів (фізичне знищення не трактувалось як неможливе чи аморальне); встановлення диктатури пролетаріату, яка ототожнювалася з необмеженим насильством [35, с. 271 – 276], та повною націоналізацією,

**Національний комунізм
та його вплив на політичну організацію суспільства**

Володимир Кафарський

яка часто ставила людину в залежність від чиновника, що здійснював функцію розподілу. Поєднання цих ідей із замислом максимальної централізації і створило радянську тоталітарну систему.

Українські націонал-комуністи намагалися сформувати власні нормативні документи і правила поведінки в політичному житті, які суттєво відрізнялися від центральної матриці. Однак вони не створили цілісної політичної та правової системи, яка б могла стати регулятивним механізмом національної організації суспільства і держави. Можна сказати, що катастрофа, яка спіткала націонал-комуністів в 1930-х роках, – це розплата за невміння чітко і послідовно формувати власну політичну систему, починаючи від ідеології і закінчуючи партійними й урядовими структурами.

Найбільш вираженою і оформленою була ідеологічна складова націонал-комунізму. Концептуально її можна окреслити так: а) мета політичної діяльності – досягнення соціалістичного ладу; б) стратегія політичної діяльності – усунення соціального і національного гніту; в) тактичні дії – формування власної партійної системи; г) практична реалізація політичної мети – створення Української радянської республіки у федерації з іншими радянськими республіками світу.

І все ж у взаємодії з центральною владою націонал-комунізм сприяв становленню української політичної системи, адже, незважаючи на репресії, центр змушений був робити поступки, які не дозволяли забути, що Україна – не регіонально-територіальна, а самодостатня політична спільнота, яка постійно заявляла про себе: діяльність ОУН – УПА (в тому числі постанова III Надзвичайного Великого Збору ОУН(Б) про „побудову української самостійної соборної держави без поміщиків, капіталістів та без большевицьких комісарів...”, концепція „народної демократії” і створення соціалістичного суспільства в українській самостійній державі П. Полтави); утворення підпільних груп 1950 – 1960-х років з ідеями народного соціалізму і національного визволення; дисидентський рух та Українська Гельсінська група і, як результат, Народний рух та Демплатформа в КПУ, що уособлювали різні політичні сили, які в тій чи іншій мірі були під впливом українського національного комунізму і намагалися створити демократичну політичну систему, вийти на якісно новий рівень політичної організації суспільства та збудувати незалежну українську державу [36].

Після здобуття незалежності на політичному просторі України залишилась діяти Комуністична партія, що сьогодні позиціонує себе як політична сила, метою якої є комунізм. Але, беручи до уваги її діяльність, зокрема – вхідження в антикризову коаліцію, яка сповідує лібералізм, можна зробити висновок, що використання марксистсько-ленінської фразеології пов'язане з наявністю в Україні значної кількості виборців, які сформували свій світогляд за часів радянської влади.

КПУ, з одного боку, продовжує сповідувати принципи комунізму та захищати радянську політичну систему, а з іншого – модернізує радянські міфи та постійно провокує нестабільність у політичному житті українського суспільства. Приклад – законопроект, зареєстрований комуністами у Верховній Раді України „Про статус і соціальний захист громадян України, що потерпіли від дій ОУН і УПА в 1939 - 1941 рр., в період Великої Вітчизняної війни і повоєнні роки”, який, по-суті, покликаний дискримінувати воїнів ОУН- УПА, що боролися за незалежну Україну. Виникає питання, чи такі дії сприяють консолідації суспільства і впливають з національних інтересів країни, про які так часто говорять українські комуністи?

Протидію і незадоволення комуністів викликало навіть те, що фракція СПУ підтримала законопроект „Про Голодомор 1932 - 1933 років в Україні”. Більше того, у відповідь на заяву лідера СПУ в Польщі відносно ОУН-УПА фракція комуністів поставила питання про відставку О. Мороза з посади спікера. Наштовхує на роздуми поіменне голосування фракції комуністів стосовно проекту Закону „Про Голодомор 1932 - 1933 років в Україні” (№ 2470-д) 28 листопада 2006 року. Із 21 депутатів-комуністів, присутніх на засіданні Верховної Ради, проголосували: за - 0; проти - 1; утрималось - 0; не голосували - 20 [37].

Ще один аспект. Важко уявити партію, що підтримує ліві цінності й одночасно ставить за мету збереження в Україні російського канонічного православ'я. Зрозуміло, що КПУ замість марксистсько-ленінських догматів взяла на озброєння слов'янофільські ідеї та експлуатує проросійські настрої, які асоціюються значною частиною виборців з Московським патріархатом. „Як відомо, слов'янофільство протиставляється західному способу життя в загальному розумінні цього слова. Якщо для Росії ця антизахідна утопія ще може мати якесь значення, то місце України як країни із своєю самобутньою культурою в такій системі незрозуміле. Цей і багато інших прикладів підтверджують залежність КПУ від Кремля” [38].

Позиція КПУ добре проглядається у ставленні до Універсалу національної єдності. Парламентська фракція комуністів продемонструвала негативне ставлення не тільки до змісту, але й до концепції цього документа. Зокрема, вона не підтримала пункти, де йшлося про адміністративно-територіальну і податкову реформи, про єдину українську помісну Церкву, функціонування української мови як мови офіційного спілкування, а також про продаж землі і вступ до НАТО (останні три питання, на переконання комуністів, мають вирішуватися на Всенародних референдумах).

Деякі аналітики виокремлюють в КПУ національно-орієнтоване і русофільське крило. До русофільського радикального крила належить, передусім, кримський лідер комуністів Л. Грач. Національне крило

Володимир Кафарський

репрезентував депутат Верховної Ради України і поет Б. Олійник, а П. Симоненко – центристську групу в КПУ. Окрему групу складає молоде крило, лідерами якого називають І. Алексеева, О. Голуба і П. Шелеста. Претензії молодого крила полягають, насамперед, в тому, що партнери по парламентській коаліції ігнорують права комуністів в коаліції, не ведуть належної роботи щодо визнання російської мови другою державною мовою в Україні та не протидіють входженню України до НАТО.

Внутрішні суперечності послаблюють вплив КПУ на електорат, який поступово перехоплюється прогресивними соціалістами, соціал-демократами та іншими партіями. Зауважимо, що перетворення Комуністичної партії Російської Федерації на філіал „партії влади” теж негативно вплинуло на імідж КПУ.

Таким чином, в сьогодення КПУ прийшла з цілою вервечкою проблем, вирішення яких в перспективі не видно. Серед них не тільки проблема відродження української нації та розбудови незалежної держави, але й формування свого політичного обличчя – п'ятої колони чи української політичної партії.

Література:

1. Юркевич Лев, син заможного лікаря з гурту „українців польської культури”, що виник під впливом В. Антоновича. З 1904 – член Революційної української партії (РУП), в 1907 виїжджає за кордон, соціал-демократ, працює над національними проблемами („Національна справа і робітництво”, 1913; „Русские социал-демократы и национальный вопрос”, 1917). Вимагав окремого функціонування УСДРП, протестував проти її підпорядкування РСДРП. Після лютневої революції 1917 намагався повернутися в Україну, помер у Москві, 1918. (Ці та інші біографічні дані наводяться за Енциклопедією українознавства, гол. ред. В. Кубійович, видавництво „Молоде життя”, перевидання в Україні, НТШ, Львів, 1993).

2. **Донцов Д.** Енгельс, Маркс і Лассаль про „неісторичні нації”. – К.: Серп і молот, 1918. – 50 с.; **Донцов Д.** Сучасне політичне положення нації та наші завдання. Реферат, виголошений на II Всеукраїнському студентському з'їзді в липні 1913 р. у Львові. – Львів: Молода Україна, 1913. – 12 с.; // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали. – Мюнхен, т. 1, 1983. – С. 421 – 423.

3. Див.: **Ленин В.** Вопросы национальной политики и пролетарского интернационализма. – М., 1965. – 192 с.; **Ленин В.** Критические заметки по национальному вопросу; О праве наций на самоопределение; О национальной гордости великороссов // **Ленин В. И.** Критические заметки по национальному вопросу – О праве наций на самоопределение – О национальной гордости великороссов. – М., 1969.

4. **Юркевич Л.** Російські соціал-демократи і національне питання.

Женева, 1917 // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: документи і матеріали. - Мюнхен, т. 1, 1983.

5. **Meis J.** National communism // Encyclopedia of Ukraine. - Toronto. Jonoton. 1993 - vol. III; j. 8.

6. **Мазлах С., Шахрай В.** До хвилі: Що діється на Вкраїні і з Україною? - Саратов: Український відділ народного комісаріату до справ національних, 1919. - 104 с.

7. **Раковский Х.** Борьба за освобождение деревни. - Харьков, 1920. - С. 37 - 38.

8. **Скоровстанський В.** Революція на Україні. - Саратов, 1919. - С. 19.

9. Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 - апрель 1918 гг.). Сборник документов и материалов. - Киев, 1962. // Цит. За **Рябов С. Г., Томенко М. В.** Основи теорії політики. - К.: Тандем, 1996. - С. 87.

10. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. У 2 Т. - Т. 2. - К., 1997. - С. 11 - 12.

11. **Затонський В.** Матеріали до українського національного питання / Більшовик України. - 1927. - № 6.

12. **Шкандрій М.** Модерністи, марксисты і нація. — Українська літературна дискусія 1920-х рр. - К, 2006. - С. 31.

13. **Назаренко Й.** Очерк истории Коммунистической партии Украины.—К, 1964.

14. Початки „коренізації” заклав XII з’їзд ВКП(б), який проходив 17 - 25 квітня 1923 року в Москві і прийняв резолюцію „Про завдання партії у національному питанні”. В основу резолюції були покладені настанови В. Леніна щодо справедливого вирішення національного питання. З’їзд рішуче висловився проти пережитків „великоруського шовінізму”, які „перетворюються у місцевий шовінізм, спрямований проти слабких національних груп в окремих республіках...” (Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. У 2 Т. - Т. 2. - К., 1997. - С. 29). Таким чином, КП(б)У de facto з регіонального представника ВКП(б) в Україні перетворюється на Українську комуністичну партію. Багато новоприйнятих до неї були в минулому членами національно-комуністичних партій (боротьбистів, борбистів, укапістів), які увійшли до складу КП(б)У і склали ту основну силу, що забезпечувала проведення „українізації”.

15. **Гунчак Т.** Україна. Перша половина ХХ ст. - К., 1993.

16. Сучасний дослідник Ю. Шаповал зауважує, що, роблячи ставку на „коренізацію” як основний метод вирішення національного питання, тодішнє керівництво РКП(б) виходило з того, що навіть після перемоги у громадянській війні більшовицька влада ніде на окраїнах не була корінною, а тому виникала гостра потреба її „вкорінювання” (**Шаповал Ю.** Україна ХХ ст.: особи та події в контексті важкої історії. - К., 2001. — С. 25). Щодо

самого терміну „українізація”, то серед дослідників немає одностайної думки щодо його трактування. В КП(б)У від самого початку практичного втілення політики українізації розгорілася гостра дискусія. „Дехто, - писав І. Кошелівець, - ще тоді... висловлювався проти визначення (українізації. - **Авт.**) на тій підставі, що Україну нема чого українізувати, її треба дерусифікувати, тому доцільніше було б говорити - дерусифікація. Не менш слухним був також і подекуди вживаний тоді термін - „коренізація”, суть якого полягала в тому, що всі справи державного, господарського і культурного будівництва має взяти в руки корінне населення республіки” (**Кошелівець І.** Микола Скрипник. - Мюнхен, 1972. — С. 95).

17. **Майстренко І.** Сторінки з історії Комуністичної партії України: У 2 ч. — Ч. 2. - Нью-Йорк, 1969.

18. **Попов Н.** Очерк истории Коммунистической партии (большевиков) Украины. - 2-е изд. - Х., 1929.

19. **Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С.** Сталінізм на Україні: 20 - 30 роки. - К., 1991.

20. ЦДАГО. - Ф. 1.—Оп. 6. — Спр. 97. - Арк. 30.

21. ЦДАГО. - Ф. 1. — Оп. 6.— Спр. 97. - Арк. 37

22. **Голубничий В.** Розстріляне відродження. - Мюнхен, 1996.

23. **Левицький Д.** Ще про наше становище до Радянської України // Діло. - 21 лютого 1925 р.

24. Програма СРС. - Станіславів, 1919.

25. **Кугутяк М.** Історія української націонал-демократії (1918 - 1929). Т. 1. - Київ - Івано-Франківськ: Плай, 2002.

26. Пачовський Василь, поет, драматург, представник угруповання „Молода муза”, написав багато патріотично-державницьких творів, зокрема - „Гетьман Мазепа”, „Золоті ворота”.

27. **Стахів М.** Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918 - 1923 рр. - Т. IV. - Скрантон, 1960. - С. 107 - 108 // Цит. за **Кугутяк М.** Історія української націонал-демократії (1918 - 1929). Т. 1. - Київ - Івано-Франківськ: Плай, 2002.

28. Васильків Осип (О. Крілик), один з лідерів КПЗУ, виключений з її лав у 1928, дата смерті невідома.

29. **Кафарський В.** Комунізм і український національно-визвольний рух. - Івано-Франківськ: Плай, 2002.

30. Максимович Карло, справжнє прізвище Саварин, родом з Галичини, під час Першої світової війни потрапив у російський полон, в 1917 році вступає до Української партії соціалістів-революціонерів, пізніше став боротьбистом і вступив до КП(б)У, був членом її ЦК, особисто знав О. Шумського. Після того, як почав проводити виразну націонал-комуністичну політику в КПЗУ, був переведений до Москви, в 1933 році арештований та обвинувачений в приналежності до мережі УВО в Україні

та до підпільного Всеукраїнського боротьбистського центру. В 1934 році зник безслідно.

31. Турянський Роман (справжнє прізвище Кузьма, родом з Тернопільщини, з 1919 року член КП(б)У, з 1924 – активний діяч КПЗУ, редактор газети „Наша правда”, з 1926 – представник КПЗУ в польській секції Комінтерну, за національний „ухил” в 1928 виключений з КПЗУ, в 1932 на виклик Комінтерну виїхав до Москви, де заарештований 1933, ймовірна дата смерті – 1940.

32. **С. Літній.** „Маркс, Енгельс про національне питання”, ж. Нова культура, 1923 р.; // **Олексюк М.** Ленінська ідейна спадщина і прогресивна преса Західної України (20 - 30-ті рр. ХХ ст.) Львів, 1972.

33. Рудик Степан, родом з Івано-Франківщини, редагував журнал „Культура”, за симпатії до „шумськизму” в 1927 виключений з КПЗУ, заарештований в 1939, подальша доля невідома.

34. **Франко І.** Про соціалізм і марксизм. Рецензії і статті 1897 - 1906. - Нью-Йорк: Пролог, 1966. - 258 с.

35. **Валіцький А.** Марксизм і стрибок у царство свободи: історія комуністичної утопії / Пер. з польськ. Д. Андрухів. - К.: Вид. дім „Всесвіт”, 1999. - С. 271 - 276.

36. Матеріали III Надзвичайного Великого Збору ОУН (С. Бандери) // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.: У 3 т. - Т. 3. - Мюнхен, 1983. - С. 62 - 67; **Полтава П.** Концепція Самостійної України і основна тенденція політичного розвитку сучасного світу // Збірник підпільних писань. - Мюнхен, 1959. - С. 19 - 70; **Русначенко А.** Національно-визвольний рух в Україні (середина 1950 - початок 1990-х років). - К., 1998. - С. 63 - 90; Воля і Батьківщина. - 1996. - Ч. 5. - С. 2 - 7; **Баран В., Даниленко В.** Україна в умовах системної кризи (1946 - 1980 рр.). - К., 1999. - С. 240 - 248; Українська Гельсінська група 1978 - 1982 рр. Документи і матеріали. - Торонто - Балтімор, 1983. - С. 21 - 64; Проект програми Народного Руху України за перебудову // Літературна Україна. - 1989. - 16 лютого; Демократическая платформа к XVIII съезду КПСС / / Демократическая платформа. - 1990. - 16 - 31 января. - С. 1 - 4; **Литвин В.** Україна на межі тисячоліть (1991 - 2000 рр.) - К., 2000. - С. 47 - 48; **Кафарський В.** Комунізм і український національно-визвольний рух. - Івано-Франківськ, 2002. - С. 499 - 735.

37. http://gska2.rada.gov.ua/pls/radas_gs09/gol_karta_za13?g_id=1541

38. Пятая колонна в украинской политике. // [highway.com.ua]http://follow.net.ua/news/view/232448/